

doi: 10.15584/tik.2020.39

Data nadesłania artykułu: 24.09.2019

Data recenzji: 28.12.2019, 11.01.2020

Od poezji okolicznościowej poświęconej najmłodszym do druków wróżebnych czasów stanisławowskich

Krystyna Maksimowicz

Uniwersytet Gdański, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Elblągu

ORCID: 0000-0001-7545-9228

Between Commemorative Poetry Dedicated to Children and the Mantic Writings Published during the Rule of Stanisław II Augustus

Abstract: The author of the review discusses the latest book by Bożena Mazurkowa that consists of eight chapters devoted to the issues of Polish poetry and prose at the Age of Enlightenment. The book is based on a wide array of sources interpreted from a variety of analytic perspectives. According to the author of the review, the book's significance results from both the scope of the topics undertaken (including rarely discussed aspects of the writers' public and private life), and the methods applied in order to analyze the subject.

Key words: Commemorative literature, Stanisław Konarski, Waleria Tarnowska, Adam Jerzy Czartoryski, mantic publications

Słowa kluczowe: literatura okolicznościowa, Stanisław Konarski, Waleria Tarnowska, Adam Jerzy Czartoryski, druki wróżebne

Ostatnia książka Bożeny Mazurkowej pt. *Z potrzeby chwili i ku pamięci. Studia o poezji i prozie oświecenia* ukazała się nakładem Wydawnictwa Instytutu Badań Literackich w prestiżowej serii „Rozprawy Literackie” (nr 92) w 2019 roku. Biorący do ręki tę publikację czytelnik już na podstawie tytułu jest zorientowany, że Autorka wykorzystuje szeroką bazę materiałową, obejmującą poezję i prozę oświeceniową, którą bada pod kątem „potrzeby chwili” i upamiętnienia. By uczynić zadość tytułowi książki, wyselekcjonowała materiał referencyjny pod kątem ujęć problemowych tematów oraz szczegółowych omówień zagadnień. Formuła tytułu sprawiła, że w centrum zainteresowania Autorki znalazły się utwory inspirowane różnymi wydarzeniami, zwykle utrwalanymi „na gorąco”, co stanowiło pewną

wartość, ponieważ spontaniczność przekazu gwarantowała (co najmniej w jakiejś mierze, jeśli nie w całości) jego prawdziwość. Mniejszy segment badawczy stanowi korespondencja ludzi epoki; są to ich wynurzenia osobiste i niepodlegające upublicznieniu, a co za tym idzie, o wysokim stopniu szczerości.

Książka ma czytelną, dwuczęściową kompozycję i jest harmonijnie ułożona. W każdej części znajdują się cztery studia: pierwsze cztery dotyczą poezji oświeceniowej, a następne – prozy tego czasu. Zgodnie z oświadczeniem Autorki, część pierwsza zawiera „poszerzone wersje” jej wcześniejszych prac, a część druga – poza studium o podróżach Walerii Tarnowskiej – przynosi nowe rozprawy. Całość poprzedza zwięzłe ujęte słowo wstępne, a kończy wykaz bibliografii, z podziałem na bibliografię podmiotową, przedmiotową i pomocniczą oraz streszczenie w języku angielskim i francuskim, ponadto indeks osobowy i spis treści. Jest to książka powstała w rezultacie wieloletniej rzetelnej pracy Autorki.

W rozważaniach nad poezją Autorka podjęła tematy odnoszące się do sfery życia prywatnego (*Oświeceniowa muza okazjonalna w darze dzieciom i młodemu solenizantom*) oraz publicznego, a ściślej mówiąc – politycznego (*Gorzki obrachunek Ignacego Krasickiego z polską sceną polityczną u progu sejmów grodzieńskich 1784 roku; Obywatelska odezwa Stanisława Trembeckiego w czasie wielkiego sejmowania; Przemyślenia Franciszka Dionizego Książki w obliczu wydarzeń z roku 1794*). Bardziej zróżnicowane tematycznie są studia o prozie. Autorka pochyliła się nad śmiercią Stanisława Konarskiego (*Ludzie epoki w holdzie Stanisławowi Konarskiemu*), przedstawia peregrynację włoską Walerii Tarnowskiej (*Perspektywa „wielkiego świata” i żywioł osobisty w relacji Walerii Tarnowskiej z podróży do Włoch*), ukazuje konterfekt księcia Adama Jerzego Czartoryskiego wyłaniający się z jego korespondencji rodzinnej (*Wizerunek Adama Jerzego Czartoryskiego w listach do ojca. Uwagi i dopowiedzenia kilka*) oraz dokonuje rozpoznania z zakresu druków wróżebnych epoki (*Druki wróżebne w polskiej ofercie wydawniczej drugiej połowy XVIII wieku. Rekonesans*).

Przegląd tytułów poszczególnych studiów wskazuje, że Autorka podejmuje tematy głębiej nieeksplorowane, jak też znajdujące się na obrzeżach zainteresowań badaczy, a nawet zapomniane. Jako przykład może posłużyć studium otwierające tom, dotyczące poezji okazjonalnej poświęconej młodemu solenizantom. Mowa o utworach inspirowanych głównie imieninami i urodzinami, czyli o tekstach cieszących się w epoce niebywałą popularnością. Chociaż w zestawieniu z tym rodzajem twórczości teksty o charakterze podarunkowym są mniej liczne, to i te dokonania poetyckie nie zostały pominięte przez Autorkę. Zakwalifikowane do omówienia utwory trafiły na jej warsztat analityczno-interpretacyjny.

Pochylenie się Bożeny Mazurkowej nad twórczością poświęconą niemowlętom i nastolatkom, jak też rozpatrywanie tych utworów na kilku

plaszczynach przyniosło nowe ustalenia, a zwłaszcza poszerzyło dotychczasową wiedzę w dużym stopniu na temat powiązań rymujących z młodymi „bohaterami” wierszy. Autorka rekonstruuje też ich biografie, co nie było proste, bo chociaż należeli do znanych rodów Czartoryskich, Lubomirskich, Sapiehów, Chreptowiczów, Scypionów i Piaskowskich, to na początku swej drogi życiowej nie pojawiali się na arenie publicznej. Obok takich spraw, jak strategia pisarska, konwencja i formy wypowiedzi poetyckiej czy estetyka wierszy Badaczka zastanawia się nad wymową omawianych utworów; ciekawia ją intencje, jakimi kierowali się poeci. Sytuuje teksty na tle ówczesnej rzeczywistości, w tym politycznej.

Na marginesie wypada nadmienić, że sfera życia prywatnego interesowała Autorkę już wcześniej i ma na swym koncie wydawniczym rozprawę o ujęciu problemowym *Dzień ślubny i wieczór weselny w poezji doby stanisławowskiej. Rekonesans* (2010), ważną z punktu widzenia zarówno filologa, jak też badacza obyczajowości XVIII wieku. W tym samym kręgu tematycznym mieści się również publikacja Bożeny Mazurkowej *Okoliczności oraz wydarzenia z życia prywatnego i publicznego w poetyckiej dokumentacji „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”* (2014). Ukazanie prywatności osób na podstawie piśmiennictwa okolicznościowego, które w sposób naturalny łączy się z aktualnymi wydarzeniami w kraju, unaoeczniło, jak wiele wnoszą utwory okazjonalne do poznawania epoki.

Trzy kolejne rozdziały książki *Z potrzeby chwili...* odnoszą się do życia politycznego Polski z perspektywy postrzegania sytuacji politycznej przez literatów i ich zaangażowania w sprawy kraju. Autorka sięga po twórczość luminarzy oświeceniowych: Ignacego Krasickiego, Stanisława Trembeckiego i Franciszka Dionizego Książnina. Tematem swych rozważań czyni utwory *Do J.B. Krasickiego*, *Do moich współziomków Trembeckiego* i *Na rewolucję 1794* Książnina. Teksty te odnoszą się do konkretnego momentu dziejowego, a ich manifestacja w różnych formach wypowiedzi literackiej sprzyjała wykazaniu kunsztu poetyckiego. Wszystkie trzy studia można określić mianem „małych monografii”. Ich kolejność w tomie: od sejmu grodzieńskiego 1784 roku przez Sejm Czteroletni do insurekcji kościuszkowskiej pozwala uchwycić dynamikę rozwoju wydarzeń i myśli politycznej w Polsce, mającej wpływ na kształtowanie opinii publicznej. Prowadzone przez Autorkę analizy i interpretacje utworów osadzonych w kontekście literackim, biograficznym i politycznym budzą uznanie. Staranna koncepcja wszystkich trzech rozpraw – od okoliczności i czasu powstania utworu, sposobu konstruowania wypowiedzi poetyckiej, ujęć artystycznych, komunikacji językowej aż do określenia funkcji praktycznej tekstu i jego przydatności w dydaktyce akademickiej jest rezultatem głębokich przemyśleń Autorki. Są to opracowania pionierskie, dla których zasady wypracowane zostały w ramach grantu ministerialnego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”, którym kierowała Bożena Mazurkowa. Tu wypada nadmienić, że podobny sposób opracowań widoczny jest we wszystkich

tomach serii „Czytanie Poetów Polskiego Oświecenia”, współtworzonej przez Bożenę Mazurkową, a faktycznie inicjatorkę całego przedsięwzięcia.

Punktem odniesienia dla wiersza z prozą Krasickiego *Do J.B.* stał się utwór agitacyjny Trembeckiego skierowany do XBW, by zaangażował swe pióro poety na rzecz planów politycznych Stanisława Augusta, wiązanych z Rosją. Rozprawę dopełnia Aneks, zawierający nieznaną dotychczas *Respons na list Książęcia JMci Biskupa Warmińskiego 29 Septembris 1784 z Heilsberga do Grodna pisany*. Utwór Krasickiego *Do J.B.* usytuowany jest na tle innych dokonań poetyckich autora, wykazujących zbieżność (na zasadzie różnych analogii) z omawianym wierszem z prozą.

Kolejny utwór czołowego poety „wieku rozumu”, agitacyjną odezwą Trembeckiego *Do moich współziomków* rozpatruje Autorka w kontekście wielu tekstów, w tym wierszy samego Trembeckiego, a nade wszystko *Pieśni o spustoszeniu Podola* Kochanowskiego oraz epistolarnego traktatu politycznego Kołłątaja adresowanego *Do Stanisława Małachowskiego, referendarza koronnego, Anonima listów kilka*. Szczegółowa analiza wiersza objęła formułę tytułową (związek z mottem z Juwenalisa), kompozycję, sposób obrazowania i wymowę (aspekt propagandowy). Wzbogacenie tego studium – w stosunku do pierwodruku – o inne materiały pozwoliły Autorce odkryć inne sensory i „nowe niuanse znaczeniowe” tekstu Trembeckiego i rzuciło pełniejsze światło na warsztat poetycki prokrólewskiego twórcy. Poszerzony kontekst literacki dla odezwy Trembeckiego świadczy o ciągłych poszukiwaniach Autorki dodatkowych argumentów na rzecz (zdawać by się mogło) zamkniętych spraw. Chodzi tu szczególnie o wykazanie powiązań wiersza Trembeckiego z utworem Dunajewskiego pt. *Pieśń żalu nad podziałem Polskiej złożona 6 stycznia 1773*. W tym samym kręgu tematycznym mieści się też – jak podaje Autorka – wiersz *Zabrani obywatele polscy do pozostałych obywatelów swoich*. Według sugestii Juliana Platta i Barbary Wolskiej, doskonałych znawców twórczości Adama Naruszewicza (przywołanych zresztą przez Autorkę w przypisie na s. 119), twórcą wiersza był Naruszewicz. Można podejrzewać, że dobrze radząca sobie z atrybuowaniem utworów i wykazująca dużą kompetencję w tych sprawach Autorka wnuknie głębiej w ten sprawnie napisany wiersz i zabierze głos na temat jego twórcy. Domniemanie Badaczki, że Trembecki „znał krążące w odpisach utwory” będące reakcją na rozbiór kraju jest bardzo prawdopodobne.

Wsparciem dla rozważań Autorki o Książęciu z czasu powstania kościuszkowskiego stała się późna twórczość poety. Uwidacznia to studium na temat ody *Na rewolucję 1794*, ukazujące głębię przeżyć autora, jego „wizję świata”, w której sprawa polska łączy się z planem Bożym. Interesujące omówienia na poziomie wprowadzonych do utworu wzorców biblijnych oraz nawiązań do antyku dopełniają rozważania na temat nowatorskich ujęć metaforycznych w utworze. Zaprezentowany w studium sposób postępowania analityczno-interpretatorskiego jest w pełni satysfakcjonujący.

Segment studiów o prozie rozpoczyna najobszerniejszy w całej książce rozdział (liczący ponad 80 stron) *Ludzie epoki w hołdzie Stanisławowi Konarskiemu*. Po bardzo potrzebnej książce Stanisław Konarski, *Opera poetica. Utwory poetyckie* (2013), przygotowanej przez Jacka Wójcickiego przy współpracy Ariadny Masłowskiej-Nowak, w której znalazły się między innymi utwory wpisujące się w temat rozprawy Bożeny Mazurkowej, Autorka sięga po prozę, by zaprezentować „hołd”, jaki współcześni złożyli Konarskiemu. Materiał referencyjny – kazanie pogrzebowe (G. Zachariasiewicz), mowa pochwalna (M. D. Krajewski), szkic biograficzno-krytyczny (F. K. Dmochowski), biogramy (W. Jakubowski i S. Bielski), wspomnienia Stanisława Augusta, poetyckie funeralia (m.in. I. Krasicki) oraz informacje prasowe – poddała Autorka wieloaspektowemu omówieniu.

Bożena Mazurkowa oprowadza po źródłach, wydobywając z nich bogaty konterfekt Konarskiego: pisarza, myśliciela, intelektualisty, reformatora, zakonnika, wychowawcy i obywatela, a powtarzając za M. D. Krajewskim – „przewodnika w ambitnych dążeniach”. Wszelkie konstatacje dokumentuje odpowiednimi cytatami. Jej wnikliwość spojrzenia na sądy na temat Konarskiego (formułowane wprost czy też pośrednio) budzą szacunek. Pewien niedosyt można odczuć chyba tylko w związku z podniesioną przez Krajewskiego – przyszłego prefekta, a następnie rektora Collegium zreformowanego przez Konarskiego – kwestią więzi Konarskiego z „ludźmi uczonymi”. Ma się rozumieć, że jest to temat „rzeka”, zapewne wymagający całej osobnej książki, ale wskazanie wprost przez Krajewskiego na hetmana Wacława Rzewuskiego, który „szedł na wyścigi w oświadczeniu przyjaźni swojej Konarskiemu”, warte jest pogłębionej interpretacji, zwłaszcza że obie postaci prekursorów epoki łączyło wiele. Nie ulega wątpliwości, że hetman cenił pijarów. Sam był wychowankiem szkoły pijarskiej (w Bełzie? w Warężu?), a jego wnuk, Adam Wawrzyniec, edukował się w kolegium Konarskiego. Wielki pijar zadedykował nawet hetmanowi pieśń *Ad Venceslaum Rzewuski, Palatinum Cracoviensem Exercitus Ducem. De infractoregis Augusti III rebus adversis animo*, przetłumaczoną na język polski przez Adama Wawrzyńca pt. *Do Wacława Rzewuskiego, Dzisiejszego Wojewody Krakowskiego. O niezwykłym przeciwnością sercu Augusta III* (oryginał i przekład w wyd. J. Wójcickiego). Z zacytowanym wyżej fragmentem mowy Krajewskiego o prześciganiu się Rzewuskiego z innymi w oświadczeniu przyjaźni Konarskiemu wprost kłóci się zdanie Nowaka-Dłużewskiego: „Rzewuski nie darował swego, kiedy dostał cięgi od Konarskiego za zaatakowanie *Skutecznego rad sposobu*”. Cała polemika z dziełem Konarskiego została omówiona przez badaczy. Wreszcie można by zapytać, czy pochwała stylu pisania Rzewuskiego przez Konarskiego miała jakiś wpływ na ich wzajemne relacje? Impulsem dla tego typu rozważań mogą być słowa Krajewskiego. Można odnieść wrażenie, że cytując z mowy Krajewskiego fragment na temat przyjaźni dwóch tuzów wczesnego oświecenia, Autorka książki zaprasza do dyskusji na ten temat.

Przeprowadzona przez Bożenę Mazurkową szczegółowa analiza materiałów źródłowych poświęconych Konarskiemu wystawia jej cenzurkę rzetelnej badaczki, podążającej w kierunku nowych odkryć i ustaleń.

Perspektywa „wielkiego świata” i żywioł osobisty w relacji Walerii Tarnowskiej z podróży do Włoch to kolejne studium w omawianej książce. Tym razem uwaga Autorki koncentruje się na listach damy polskiej do maleńkiej córeczki. Ta forma przekazu wiadomości związanych z wojażem zagranicznym sprawiła, że wyłaniający się z zapisków portret arystokratki nabiera rumieńców. Bożena Mazurek odsłania „wielki świat”, w którym znalazła się peregrynantka, z jej obserwacjami i przemyśleniami, jednocześnie akcentując narodową przynależność damy. Lukrowana odpowiednimi cytatami rozprawa może wciągać czytelnika i pobudzać do refleksji nad emocjonalną rozmową matki z córką.

Silne nacechowanie emocjonalne ujawniają listy Adama Jerzego Czarotorskiego do ojca, w które Autorka wnika w kolejnym studium. Szczególna wartość tej korespondencji polega na jej szczerości, autentyczności, co zreżymie wypunktowuje Bożena Mazurkowa.

Książkę zamyka rozdział poświęcony kabałom *Druki wróżebne w polskiej ofercie czytelniczej drugiej połowy XVIII wieku*. Autorkę interesuje fakt wprowadzenia tej twórczości do obiegu czytelniczego i związane z tym duże zapotrzebowanie na tego typu lekturę. Ukazuje historię przepowiedni: od antycznych księgi losu... do kabał oświeceniowych, sytuując te ostatnie w kontekście francuskich druków wróżebnych. Jest to doskonale studium rozpoznawcze na temat mniej znanego obszaru badawczego czasów stanisławowskich.

Książka Bożeny Mazurek obejmuje rozległy wachlarz tematów; jest publikacją rzetelną i interesującą.

I na koniec pochwały pod adresem Wydawnictwa IBL w Warszawie. Zarówno solidna (twarda) okładka książki, jak też żywa pagina, ładnie wyodrębnione cytaty, czytelne przypisy (bez zagęszczonego druku), przejrzysty indeks i starannie przygotowane ilustracje – to niewątpliwe atuty solidnie wykonanej pracy.

[Rec.: Bożena Mazurkowa, *Z potrzeby chwili i ku pamięci... Studia o poezji i prozie oświecenia*, Warszawa 2019, 468 ss.]

Bibliografia

Maksimowicz K., *Ocena dorobku naukowego dr hab. Bożeny Mazurek w postępowaniu o nadanie tytułu profesora*, 18 ss. (omówienie książki na s. 15–17).